

werkgroep over 'Nederlandse orgels tot ca. 1650' aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Hij memoreert de 'stimulerende samenwerking met een aantal doctoraalstudenten in de muziekwetenschap', die echter niet met name worden genoemd. Wel met name genoemd wordt Koos van de Linde, wiens medewerking aan het project 'van essentieel belang is geweest', zij het dat de lezer dit via een voetnoot moet vernemen (10). Zijn medewerking verklaart tevens de door Van Biezen doorgaans gehanteerde 'wij'-vorm: deze 'is dan ook vaak letterlijk op te vatten' (*ibidem*) — een formulering die overigens per geval geen uitsluitel geeft over de status van de meervoudsvorm.

De auteur ondertekent zijn Voorwoord met de toevoeging 'voorjaar 1992'. De voetnoot hierbij luidt: 'Vanaf de voltooiing van het manuscript tot aan de publikatie ervan, twee jaar later dan was voorzien, is de tekst in principe gelaten zoals hij was. Een paar in de tussentijd noodzakelijk geworden aanvullingen is [sic] in de voetnoten verwerkt'. Ofschoon objectief weergegeven, blijkt hieruit tussen de regels door teleurstelling. Is de taalkundige onjuistheid in deze voetnoot wellicht een reminiscentie aan technische problemen waarmee het manuscript in de periode 1992-1995 is geconfronteerd? Dit geldt mogelijk ook voor het cryptisch aandoende, op pagina 794 opduikende '**KMMD**' (dat in het errata-vel gevraagd wordt te schrappen), terwijl het soms wel, dan weer niet laten inspringen van alinea's onrustig en inconsequent aandoet.

Hoewel de beslissing om enkele in de periode 1992-1995 noodzakelijk geworden aanvullingen slechts in voetnoten te verwerken begrijpelijk is — wijzigingen in de tekst zouden het productieproces waarschijnlijk nog meer hebben vertraagd — neemt dit niet weg dat de keuze om in deel II bondige omschrijvingen per orgel te geven, de actualiteit daarvan in gevaar brengt. Dit blijkt nu bijvoorbeeld reeds uit de bespreking van het Duyschot-orgel in de Lutherse Kerk te Middelburg, waarin de nieuwste feiten ontbreken. Van dit orgel werd in 1994 en in het voorjaar van 1995 het rugwerk gerestaureerd. Tevens werd het instrument in een historische stemming gezet — de Kirnberger IH-stemming (deze heeft een zuivere grote terts C-E, wat aansluit bij de middentoonstemming die het hoofdwerk in 1708 moet hebben gehad) — waardoor muziek uit de achttiende eeuw veel beter tot haar recht komt.

Een ruimer aantal afbeeldingen had tot verheldering kunnen bijdragen, dan wel de noodzaak tot het elders opslaan daarvan (bijvoorbeeld van de negentiende-eeuwse tekeningen van het orgel te Amersfoort — vergelijk 463-464) kunnen wegnemen. In de uitvoerige literatuurlijst en het dito register van personen is de naam van Gert Oost opvallend afwezig, ofschoon diens dissertatie *De orgelmakers Bätz (1739-1849)* uit 1975 een familie tot onderwerp heeft, waarvan ook in de onderhavige studie telgen aan bod komen.

In het algemeen maakt de publicatie — met ruim twintig pagina's tellende 'samenvattingen' in het Duits en het Engels — een verzorgde indruk. Het betreft een werk van hoog niveau dat niet alleen voor in orgelbouw geïnteresseerden belangwekkend is; ook anderen, zoals bijvoorbeeld zij die informatie wensen over het register- en klaviergebruik bij Jan Pieterszoon Sweelinck en Anthoni van Noordt, vinden hier waardevolle gegevens.

A. A. Clement

M. Debae, *La bibliothèque de Marguerite d'Autriche. Essai de réconstitution d'après l'inventaire de 1523-1524* (Leuven, Parijs: Peeters, 1995, xxiii + 689 blz., ISBN 90 6831 730 X (Leuven), ISBN 2 87723 264 6 (Parijs)).

De bibliotheek van Margareta van Oostenrijk is al verschillende malen het onderwerp van een

catalogus of artikel geweest. Deze Habsburgse, dochter van keizer Maximiliaan I en Maria van Bourgondië, had van haar vader een goed gevoel voor *public relations* geërfd. Zij wist latere historici, zoals thans haar naamgenoot Marguerite Debae, voor zich te winnen. Dat heeft in elk geval een prachtig en met veel zorg voor details gemaakt boek opgeleverd, waarin de auteur op basis van twee inventarissen uit de jaren 1516 en 1523, een uitputtende zoektocht maakt naar het boekenbezit van Margareta van Oostenrijk. Bij haar dood in 1530 bezat deze regentes over de Nederlanden in totaal 386 boeken, waarvan 340 manuscripten en 46 vroege drukken. Hun herkomst illustreren het veelbewogen leven van Margareta. Zij erfde ze of nam ze mee uit de landen waar zij als bruid of echtgenote vertoefde, zoals Frankrijk, Spanje en Savoye. Uit dit laatste land nam zij bijvoorbeeld een dertigtal manuscripten mee, waarvan er twintig uit de hertogelijke collectie afkomstig waren, zoals het prestigieuze 'Les Très Riches Heures du duc de Berry'. Eenmaal regentes in de Nederlanden wist zij een grote slag te slaan (78 manuscripten) toen zij de bibliotheek van Karel van Croÿ kon opkopen.

Margareta liet deze voor die tijd zeer aanzienlijke bibliotheek bijna geheel na aan haar neef Karel V, die op zijn beurt dit rijke bezit in 1531 overdroeg aan zijn zuster Maria van Hongarije. In de van kunstschaten uitpuilende koffers die deze regentes in 1556 met zich mee naar Spanje nam, zaten onder andere ruim vijftig boeken uit Margareta's bibliotheek. Belangrijkste erfgenaam van al deze door vrouwenhanden verzamelde en gekoesterde schatten was Filips II en vanaf die tijd begon het verval door ontvreemding, confiscatie en een tiendaagse! brand in het Escoriaal (1671). Desondanks is het de auteur gelukt 186 manuscripten en/of boeken, verspreid over verschillende bibliotheken te achterhalen en te identificeren.

Dit boek is vooral bedoeld als naslagwerk. Daartoe dienen onder andere twee concordanties, waarvan de tweede uitgaat van de huidige vindplaats en daaruit blijkt dat verreweg de meeste (141) nog bewaard gebleven boeken van Margareta zich in de Koninklijke Bibliotheek in België bevinden. Belangrijk voor de gebruiker zijn ook de drie indexen, namelijk een index op auteur of titel van de handschriften en incunabelen van Margareta, een algemene index en een index op de huidige vindplaats van alle in het boek genoemde handschriften en incunabelen. Het boek eindigt met een honderdtal van de belangrijkste illustraties uit Margareta's verzameling, waar helaas vanuit de tekst niet naar verwezen wordt. De concordanties en indexen garanderen inderdaad een goede toegankelijkheid tot het hoofdbestanddeel (525 blz.) waarin elk van de 186 nog bestaande werken minutieus op uiterlijk, inhoud met interessante wetenswaardigheden, illustraties en eventuele achtereenvolgende eigenaren beschreven wordt. Is het boek verloren gegaan, dan wordt volstaan met het noemen van de titel en de auteur en wat Debae eventueel nog meer heeft kunnen achterhalen van het boek. Concordanties, indexen, boekbeschrijvingen, bibliografie en 100 bladzijden illustraties zijn tezamen in één boek gebonden (689 blz.) en daarom kom je wel vingers te kort om alle bladzijden waarmee gewerkt kan of moet worden open te houden. Ook de zwaarte van het boek is niet erg gebruikersvriendelijk en beide ongemakken leiden al snel tot de gedachte dat een tweedeling van dit levenswerk in dit geval misschien praktischer geweest zou zijn. Debae zegt in haar voorwoord, dat het hier gaat om één van de belangrijkste vorstelijke bibliotheken aan de 'dageraad van de renaissance' (v) en iets verder dat Margareta de belangrijkste boekminnende vorstin van haar tijd was (xv), maar zij relateert deze uitspraken niet, al was het maar getalsmatig, aan bibliotheken van vorstinnen in Italië of Frankrijk, noch aan die van haar stiefmoeder Margareta van York of aan die van haar opvolgster Maria van Hongarije.

Kent men iemands boekenkast, dan kent men de persoon. Was dat nu ook bij Margareta het geval? Debae heeft deze handschoen in het kader van haar formele weergave van feiten niet kunnen opnemen, maar haar boek inspireert wel tot vele gedachten. Afgaand op de onderwerpen, ging Margareta's voorkeur vooral uit naar ridderromans, historische werken en genealo-

gieën, ook wat betreft de incunabelen. Zij was sterk gericht op het glorieuze verleden van het Bourgondische Huis. Pierre Cockshaw spreekt in zijn voorwoord over 'une princesse tournée vers le passé' en dat lijkt mij in het geval van Margareta toepasselijker dan het verwachtingsvolle woord 'Pré-renaissance', dat meestal met haar naam in verband wordt gebracht. Gezien het feit dat zij slechts een dertigtal boeken zelf bestelde en het overgrote deel erfde, kreeg, mee kon nemen of als partij in zijn geheel kon opkopen is het bovendien de vraag of die boekenkast wel een afspiegeling van Margareta's persoonlijke belangstelling was. Is het bekend of zij veel in haar eigen boeken las of waren het voornamelijk prestigeobjecten, die zij als dochter van de keizer en regentes over de rijke Nederlanden om zich heen verzamelde. Latere onderzoekers kunnen wellicht met behulp van dit naslagewerk, dat ook voorde geïnteresseerde Frans-lezende leek zeer de moeite waard is, op deze vragen antwoord geven.

Laetitia V. G. Gorter-van Royen

G. Mamef, *Antwerp in the age of reformation. Underground protestantism in a commercial metropolis, 1550-1577* (Dissertatie Universiteit van Antwerpen 1995, The Johns Hopkins university studies in historical and political science. 114th series (1996) I; Baltimore, Londen: The Johns Hopkins university press, 1996, xv + 304 blz., \$58,-, £40,-, ISBN 0 8018 5169 6); G. Mamef, *Antwerpen in de tijd van de Reformatie. Ondergronds protestantisme in een handelsmetropool, 1550-1577* (Amsterdam-Antwerpen: Meulenhoff-Kritak, 1996, 380 blz., ISBN 90 290 6009 3).

Twintig jaar na het verschijnen van Johan Decaveles *Dageraad van de reformatie in Vlaanderen*, heeft opnieuw een belangrijke studie over de vroege reformatie in de Zuidelijke Nederlanden het licht gezien. Het boek van Mamef over het clandestiene protestantisme in Antwerpen heeft veel gemeen met het meesterwerk van de Gentse stadsarchivaris. Beide studies handelen over de lotgevallen van de verschillende protestantse stromingen in de zestiende eeuw, die groeiden tegen de verdrukking in. Beide auteurs leggen ook sterk de nadruk op sociaal-economische verklaringsfactoren voor deze groei en zoeken naar de correlatie tussen sociaal milieu en godsdienstkeuze.

Ook in een ander opzicht leek er een overeenkomst te bestaan tussen beide boeken. *De Dageraad* verscheen in een zeer kleine oplage en is thans antiquarisch zeer gezocht en daarom prijzig. De basis voor het boek van Mamef is een dissertatie, die al in 1991 werd verdedigd aan de Universiteit van Leuven. De proefschrifteditie bleef ongepubliceerd en circuleerde daarvoor slechts in een zeer kleine kring van vakgenoten. Andere geïnteresseerden hebben vijfjaar moeten wachten voor zij kennis konden nemen van de inhoud.

Eindelijk is het boek nu voor iedereen — en dan ook nog in het Engels én in het Nederlands — verkrijgbaar. Men kan zich daarbij wel afvragen of de prijs die de auteur heeft willen betalen voor internationale verspreiding van zijn werk opweegt tegen de nadelen. Voor Amerikaanse uitgevers zijn manuscripten al snel te lang, zoals bijvoorbeeld Daniël Jonah Goldhagen ondervond, toen hij Hitlers *Willing Executioners* aanbood aan de Harvard University press (*de Volkskrant*, 18-5-1996). Hij weigerde de tekst in te korten en zocht een uitgever die de tekst integraal wilde publiceren. Mamef daarentegen accepteerde een forse reductie van zijn oorspronkelijke proefschriften zag zich ook gedwongen de voor zijn boek essentiële 'prosopografie' elders onder te brengen. Zo ontstond de merkwaardige figuur dat in de voorliggende studie regelmatig venvezen wordt naar de naamlijsten van Antwerpse protestanten, die nog afzonderlijk in leper zullen verschijnen onder de titel *Reformatie en Opstand in een handelsmetropool*.